

motor, amely jórészt benne a testet is fenntartotta. A predesztináció nem a nagy lélek ellenpontja, sőt az éppen ennek tudatában és ellenében fejt ki tevékenységét. Predesztináció és sztoicizmus nem azonos. Az előbbi a lélek kérdése, a másik a világgal való kapcsolaté – minősíthető magatartás. Ez a predesztináció-elfogadás azonban nem lehet akadálya az aktivitásnak, a szerepvállalásnak, egy újabb nemzeti, a realitásokkal számoló költészet meghirdetésének.

Érdeemes könyvvel ismerkedtünk meg, tanárt és diákot egyaránt közelről érintő verselemzésekkel. Megismerkedtünk a lírikus Arannyal, aki inkább hallgatott „a kor ingereire”, mintsem hogy meggyőzze magát a kor valódi ingerének befogadására. Sokszor arra is gondolunk, hogy valójában az alkat kérdése mindez: a korán megfáradt test gyötrő tiltakozása a szerep ellen a predesztináció ellen győzködő lélek árnyékában. (Tankönyvkiadó)

RUSVAY TIBOR

SOMOGYI SÁNDOR: GYULAI ÉS KORTÁRSAI

FEJEZETEK EGY NEGYEDSZÁZAD IRODALOMTÖRTÉNETÉBŐL

Fiatalon elhunyt, negyvenedik életévét sem betöltött tudósnek állít emléket a java műveit egybegyűjtő posztumusz kötet. Somogyi Sándor speciális szakterülete, az alcímben is említett „negyedszázad” az önkényuralom és a kiegyezés kora volt, az idevágó irodalom- és kritikatörténeti kérdések kutatásán kívül az irodalomtudomány elméleti és történeti aspektusú tanulmányozása vonzotta még. Egyéni hajlamait tudatosan idomította a tudományág nagy kollektív földadataihoz: munkáinak egy része a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet, valamint egy tervezett kritikátörténeti szintézis szolgálatában keletkezett, koncepciót tisztázó előkészítésül vagy a *Kézikönyv* végleges fejezetéül. Ehhez képest szakmai érdeklődésében középponti helyet foglalnak el a „rendszerezéssel járó, korokat átfogó témák”, érdekes javaslatot tesz például – Klaniczay Tibor átfedésen alapuló, „párhuzamos” periodizációs elvét a maga korszakára alkalmazva – a 19. századi magyar irodalomtörténet újszerű tagolására (500–501 skk.). Viszonylag korai kezdeményezője és kísérletezője volt annak az azóta megerősödött iránynak, amely az eszme- és művelődéstörténeti megalapozás jelentőségét emeli ki az irodalomkutatásban; érthető, hogy a humán társtudományok eredményei közül a történetíráséi érintették legközelebről. Ábrázolásmód és

stíluseszemény dolgában manapság ritka, rokonszenvesen független törekvés jellemzi, „a történelemírás művészi oldalának kidomborítása” vonzza, a szintézisek főbb szereplőinek karaktert, emberséget is föl-villantó bemutatására törekszik (502.). E tulajdonságok fő műfaját is meghatározzák: a kötetet gondos munkával sajtó alá rendező Szörényi László joggal mondja mértéktartó bevezetőjében, hogy Somogyi kutatói erényei „a mély történeti tudással megalapozott, széles háttér elé helyezett arcképrajzban” (8.) kamatoznak legjobban.

A tanulmánygyűjtemény a *Harcos Gyulai Pál* c. monográfiatöredékkel kezdődik. Az elkészült részek 1854-ig, a *Petőfi Sándor és lyrai költészetünkig* követik nyomon Gyulai életútját és szellemi fejlődését, bár korántsem hézagtalanul: az egyik legnagyobb hiátus a 6. és 7. fejezet között mutatkozik, az 1848 nyara és 1851 májusa közötti sorsdöntő időszak krónikája megíratlan maradt. Erdélyi levéltári kutatásainak és konzultációnak eredményeit is fölhasználva, a monográfus részletes, életszerű ábrázolást ad a fiatal Gyulait körülvevő, eszmélődését meghatározó világról. Lebilincselőek, bár itt-ott keresetten szép-irodalmiasak város- és családtörténeti fejtegetései, a szellemi környezet érzékeltető portréi. A politikatörténeti folyamatok rajzában szembe-tűnik Somogyi beható érdeklődése a nemzetiségi kérdés iránt; az együtt élő népek küzdelmeit, gyakran kívülről szított ellenségeskedéseit eltökélt, olykor elvonttá váló, morális színezetű nacionalizmus-ellenesség álláspontjából szemléli. Az 1850-es évekről szóló fejezetekben a sajtótörténettel és az irodalmi élet szerveződésével kapcsolatos lapok a legeredetibbek és legsikerültebbek. A pamfletszerűség azonban, amely a Petőfi-epigonok ábrázolásában alkalmasint helyénvaló lehet, némiképp lerontja az ún. „irodalmi Deák-pártról” mondottak hitelét: „Az irodalompolitikai maffiák múlt századi melegágya” (131.) minősítés talán még bizonyos „hagyomány” burkolt, átképzéletes idézésének tekinthető, de az olyan jelzők, mint „a nagy megalkuvó” Deák Ferenc (185.), a „tisztán jobboldali” Kemény Zsigmond (135.), „a párt főkolomposának mondható” Csengery (132.) stb. stilisztikailag félreérthetetlen szöveggörnyezetben fordulnak elő. Az elfogultságok magyarázatáért bizonyára a félbemaradt monográfia keletkezéstörténetéhez kell folyamodnunk: az erdélyi tanulmányutak Szörényitől közölt időrendje, némely fejezetek publikálása a hatvanas évek elején, valamint a szakirodalmi hivatkozások arra vallanak, hogy a szerző Gyulai-konceptiója az ötvenes-hatvanas évek fordulóján alakult ki, részben vitában az előző évtized irodalomtörténetírásának dogmatikus túlzásaival, részben azonban örököséként, folytatójaként még e merev hagyománynak.

A következő nagyobb fejezet, a *Nemzet és irodalom* a nacionalizmus irodalmi és irodalomtudományi érvényesülésének vizsgálójaként mu-

tatja be Somogyi Sándort. Az önkényuralom és a dualizmus kora magyar irodalmának nacionalizmusáról szóló tanulmány jól jellemzi erőfeszítései kettősségét, belső ellentmondását: megértően hangsúlyozni igyeckszik a különbséget az ötvenes évek „szükségszerű” nacionalizmusa, az irányzat „haladó funkciót betöltő szakasza” (374.) meg a századvégi politikai ideológusok és írók egy részének „agresszív sovinizmusa” (387.) között, de a „fölmentés” már az első szakaszt illetően is felemás és verbális. Szerinte Jókainak, Keménynek, a népnemzeti iskolának közös nevezője, hogy „egyaránt nacionalisták”, ebből következően eleve „egyazon tekintetben” hibáznak, legföljebb „külön-külön és különböző mértékben tévednek” (368–369., Arany Jánosról: 377.). Somogyi az „össznemzeti szempont”, „az osztatlan nemzet szemlélete” irodalmi kifejeződését ott is aláértékeli, ahol történészként elfogadja, hogy képviselte a kor magyar elitjének lehetséges legjobb szellemi magatartásformája volt. Az előlegezett koncepciót és bírálatot többnyire inkább illusztrálják, mint bizonyítják a sietős mű-értelmezések, az *Egy magyar nábobé*, a *Daliás időké*, a *Buda haláláé*, kivált pedig *A nagyidai cigányoké*, mely ebben az olvasatban nem a szabadságharc hibáinak demokratikus szellemű szatírája, hanem a „negatív előjelű nemzeti egység” iránykölteménye. Az *Irodalomtudományunkról, múltjáról szólva* c. terjedelmes dolgozat a múlt, a tradíció szigorú kritikájával szeretne programot adni az igényes marxista irodalomtörténetírásnak. Problematikája úgy kapcsolódik a nacionalizmus-tanulmányhoz, hogy „a szűkös-szegényes nemzeti eszme: a romantikus nacionalizmus” (232.) itt is kártékony, szívós, leküzdendő „örökség-hányadként” jelenik meg. Találó érvekkel bírálja a „bezárkózásra, partikularizmusra és túlzó historizmusra” indító hagyományt, rövidebben hárítja el a polgári irodalomtudomány „ahistorikus, szubjektivista szemléletét” (230.) Horváth János rendszerének és módszerének, közvetve életművének tudománytörténeti értékelése, úgy érezzük, feloldalásra sikerült: hagyományértelmezésének indokolt kritikája elfedi azt a legföljebb tétován jelzett, de kifejtetlenül hagyott tényt, hogy a kor és a tárgy ismerete, az írói karakter bensőséges ábrázolása, a műelemzés ihletettsége és pontossága, a világirodalmi tájékozottság tekintetében Horváth életműve ma is eleven, például szolgáló, utolérendő hagyomány.

A másik két (rövidebb) ciklust a *Kézikönyv* 4. kötetéből kiemelt fejezetek, illetve Somogyi válogatott kritikái alkotják. Az előbbiekben az elvontabb eszme-kritikától a körültekintő, tárgyilagosan mérlegelő történelemszemlélet felé történő elmozdulás tűnik szembe, az utóbbiak a bíráló racionalizmusát, rend és rendszer iránti igényét, pártatlan szigorát tanúsítják; a Komlós Aladár egyik tanulmánykötetének szentelt recenzió a kritikáról szóló tudományos igényű, egyszersmind vallomás-

szerű szép esszévé tágul. Műelemzéssel, mint az egész kötetben, itt is csak elvétve találkozunk: meglepő, hogy Gyulai virtuális monográfusa a Kézikönyvnek szánt portréban nemhogy a *Romhányiról*, de a nevezetes *Egy régi udvarház utolsó gazdájáról* is csupán elnagyolt összefoglalást ad, rövidebben intézi el, mint a különben persze szintén értékes Vörösmarty-életrajzot. A könyv, nem számítva az apparátust, lendületes vita- és programcikkkel zárul (*Rendezni végre közös dolgainkat . . .*): Vladimir Mináč egyik esszéje kapcsán Somogyi szellemesen és meggyőzően cáfolja „a pánszláv eszmékre építő történelemszemlélet” (524.) ferdítéseit, és József Attila szellemében jelöli meg a szlovák, a magyar és a többi szomszédos országban élő értelmiség közös tennivalóit. Az igazság kimondásának elszántságát, a nemzeti történelmek és kultúrák európai s ezen belül közép-európai összefüggéseinek tudatosítását, a filológiai pontosságot és a távlatos, koncepciózus gondolkodást egyesítő kis írás a korán eltávozott tudós egyéniségének, szellemiségének legértékesebb vonásait sűríti magába. (Akadémiai, 1977.)

CSÚRÖS MIKLÓS

BABITS MIHÁLY BESZÉLGETŐFÜZETEI, I–II.*

1938; 1940–1941

Nagy várakozás előzte meg Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteinek* kiadását. Érthető volt ez a kíváncsiság, több szempontból is. Ritka formájú – ha egyáltalán formának nevezhető – hagyaték került vele a nyilvánosság elé. Beszédképtelenséggel járó súlyos betegség kényszerítette rá a költőt, hogy ezeket a füzeteket „vezesse”, s nem a minden szót megőrizni igyekvő tudatosság, mint Goethét az Eckermann-beszélgetésekben. „Művé”-ben Babits Beethovenre hivatkozik egyszer (II : 26.), aki viszont arra kényszerült, hogy beszélgetőpartnereivel jegyeztesse be a szavakat megsiketülése után a maga „beszélgetőfüzetébe”.

E ritka „formában” azonban kincsek lappanghatnak – vélte teljes joggal az előzetes várakozás. Ezt támasztotta alá Koháry Sarolta előrejelzése, aki Babits feleségéről szóló szép könyvében azt írta, hogy „A beszélgetőfüzet Mihály és Ilonka életének szörnyű és csodálatos utolsó felvonása” (*Flóra és Ilonka*, Bp. 1973. 146.), s emellett tanúskodott kettejük levelezésének közrebocsátása is. De hasonlóképpen fölkelthette a Babits-kutatók figyelmét az a válogatás, melyet a *Beszélgető-*

*A szöveget gondozta, a bevezetőt és jegyzeteket írta Belia György.